

هنر خوشنویسی به اشکال خطوط مختلفی چون کوفی، نسخ، ثلث، نستعلیق و غیره زینت‌گر بناهای اسلامی در دوره‌های مختلف بوده است و خط کوفی بنایی به ویژه از اواخر قرن پنجم هجری در معماری کاربرد یافته و در قرون متمادی نیز تداوم یافته است. نوشته‌های خط کوفی بنایی بیشتر آیات قرآنی، احادیث پیامبر اکرم (ص)، نام‌های ائمه و دعا‌های گوناگون را دربرمی‌گیرد. بیشتر این دعاها از کتاب مفاتیح الجنان و به ویژه دعای جوشن کبیر نقل و در پاره‌ای موارد نیز از اشعار عربی و فارسی برای تزئین بناها استفاده شده است.

خط کوفی از خطوط قدیمی‌ای است که در متون اولیه اسلام به آن اشاره شده است. اما نمونه‌ای از آنچه در این متون از آن ذکر می‌شود به میان آمده، دیده نشده است تا بتوان مشخص کرد آیا منظور همین نوع خط کوفی است، که امروزه به خط کوفی بنایی شهرت دارد یا خطی است به نام خط کوفی معقلی. این احتمال وجود دارد که این خط در متون قدیم، به لحاظ وجود زاویه در اتصالات حروف به یکدیگر به خط کوفی بنایی امروزی یعنی نوشتن در سطر ممتد شبیه باشد. در حالی که خط کوفی بنایی کنونی همیشه در شکلی خاص و فاصله‌ای یکنواخت بین حروف محصور است.

عبدالله قوچانی با اشاره به اینکه این خط از قدیم زینت‌دهنده بناها بوده، به قدیمی‌ترین نمونه این خط بر روی پنجره چوبی کوچک موجود در موزه تخت جمشید اشاره می‌کند. این پنجره متعلق به آل بویه و دارای نام عضدالدوله ابوشجاع فناخسرو به تاریخ ۳۶۳ هـ. است دو طرف آن کلمه «علی» در دو لوزی چهار بار به طور معکوس روی چوب کنده شده است. بر روی منار مسجد جامع ساوه نیز جمله «لانی بعد محمد» به خط کوفی بنایی آمده که مربوط به سال ۵۰۴ می‌باشد. طراحی این خط در بناهای مورد نظر بیانگر دقت نظر و صرف وقت فراوان است. بزرگترین کتیبه کوفی بنایی مربوط به مقبره شیخ صدر در مشکین شهر است. فضایی را که این کتیبه دربر گرفته است ۷/۵ متر در ۲۳ متر است.

اوج این هنر را می‌توان در دوره صفویه دید در این دوره بناهای بیشتر با این نوع خط تزئین شده‌اند؛ تزئیناتی شامل آیات قرآن، کلمات الله، محمد و نام ائمه معصومین و گاه اشعار عربی و فارسی. یکی از کلمات مورد استفاده در این نوع خط کلمه علی (ع) و اشعار مربوط به حضرت علی (ع) است.

در اثر حاضر تلاش شده خط کوفی چهار مسجد اصفهان شامل مسجد جمعه، مسجد شیخ لطف الله، مسجد شاه و مدرسه چهارباغ که دارای نام حضرت علی (ع) است بررسی شوند. این طرح‌ها همراه با کلیه‌ی خطوط کوفی بنایی در این چهار مسجد مجموعه‌ی حاضر را تشکیل داده‌اند.

قوچانی معتقد است که:

طرز تلفظ کلمه معقلی، در حال حاضر توسط بیشتر هنرمندان به شکل (مَعْقَلِی) است در حالی که معنی چنین لفظی، به معنای داشتن عقل است و عقال یعنی طناب بافته شده که به شکل گرد است و بیشتر عرب‌ها بر سر چفیه می‌گذارند.

اما اگر این کلمه را به شکلی «مَعْقَلِی» بخوانیم به معنی زندان است و این احتمال وجود دارد که به علت محصور شدن نوشته‌ها و در شکلی خاص این تلفظ صحیح‌تر باشد.

تلفظ دیگر «مَعْقَلِی» است که به معنی بستن آمده و این مفهوم نیز به دلیل بستن حروف و گردش آن به شکلی خاص می‌تواند صحیح باشد.